

อันัมยสยามยุทธตอนที่ 2 (พ.ศ. 2383 - 84)

สภาพเหตุการณ์ในเมืองญวน

ครั้นเมื่อกองทัพไทยถอยออกไปจากเมืองเขมรแล้ว องเตียนกุน⁽¹⁾ ได้รวมกำลังเข้าล้อมเมืองไซงอนไว้อย่างมั่นคง แต่ไม่สามารถจะตีเข้าเมืองได้ เป็นแต่เอาปืนใหญ่ระดมยิงเข้าไปในเมือง แต่ถึงกระนั้นก็ยังต้องล้อมต่อไปอีกถึง 9 เดือน จนองภอเบ-โคยฝ่ายกบฏเห็นว่าเสบียงอาหารขัดสนไม่มีทางรอดได้ เลยกระทำอัตวินิบาตกรรม องเตียนกุนจึงเข้าเมืองไซงอนได้ในวันที่ 9 กันยายน พ.ศ. 2377 และจับบรรดาญาติพี่น้องครอบครัวขององภอเบโคยส่งไปกรุงเว้ บุตรขององภอเบโคยซึ่งมีอายุ 7 ปี ถูกพรمانจนเสียชีวิต นอกจากนี้ญวนจับมิชชันนารีฝรั่งโคคนหนึ่ง ชื่อ มาร์ชองด์ (Marchand) ซึ่งถูกกล่าวหาว่าช่วยเหลือพวกกบฏจึงเอาตัวไปพรมานจนตายที่กรุงเว้ ส่วนพวกขุนนางที่เข้ากับองภอเบโคย แต่ภายหลังกลับใจเข้าข้างรัฐบาล มีโกบาย องตากุน องเตียนกุน องตากุน องโหกุน นั้น พวกขุนนางที่เว้รักษาโทษถวายพระเจ้ามินนางว่า แม้วพวกเหล่านี้จะกลับใจสวามิภักดิ์ก็ไม่น่าไว้วางใจ เพราะเห็นไม่มีค่าแล้วจึงกลับมาสวามิภักดิ์ เป็นคนกลับกลอกควรประหารชีวิตเสีย พระเจ้ามินนางจึงโปรดให้จัดการไปตามคำปรึกษาโทษ

เมื่อกิจการในญวนได้เป็นปกติแล้ว องเตียนกุนได้เริ่มนโยบายขยายอำนาจเข้ามาในเขมร ในขั้นแรกได้ยกกองทหารเข้าไปตั้งในกรุงพนมเปญ ครั้นเห็นไทยไม่ขัดขวางก็ให้ญวนและเขมรที่แต่งตั้งเป็นญวนเรียกว่า "ญวนใหม่" ไปตั้งตามเมืองสำคัญ ๆ ตามทางที่ไทยอาจจะยกลงไปเมืองเขมรได้ คือ เมืองโพธิสัตว์ เมืองสะโหว เมืองกำพงสวาย

(1) หรือที่ในภาษาอังกฤษเรียกว่า เตรี้องมิญเกียง แต่พงศาวดารญวนเรียกว่า

สภาพเหตุการณ์ในเมืองไทย

การที่ท้าวอนอาจเอี่ยมเข้ามาเป็นเจ้านักเจ้าการในเมืองเขมรอีก ทำให้ไทยต้องเตรียมตัวต่อสู้กับญวนอีก ในระหว่างนี้พระยาอภัยภูเบศร์เจ้าเมืองพระตะบองได้ถึงอสัญกรรม จะตั้งแต่งกรมการผู้ใหญ่ขึ้นเป็นเจ้าเมืองก็ได้ แต่ทรงมีพระราชดำริว่า นักองอิม นักองค่วงเป็นเชื้อสายเจ้านายเขมรอยู่ที่เมืองพระตะบองแล้ว ควรยกย่องให้เป็นผู้ว่าราชการเมืองจะได้เป็นที่นับถือของพวกเขมร จึงโปรดให้นักองอิมเป็นผู้ว่าราชการเมืองพระตะบอง และโปรดให้นักองค่วงไปครองเมืองมณฑลบุรี เมื่อ พ.ศ. 2377

ฝ่ายเจ้าพระยานครราชสีมา นั้น โปรดฯ ให้ท้าวครวัเขมรไปไว้เมืองนครราชสีมา และให้ท้าวเจ้าพระยาเองกลับไปอยู่บ้านเมืองตามเดิม ส่วนเจ้าพระยาบดินทร์เดชาพระยาราชนิกุล ซึ่งอยู่เมืองพระตะบองและเจ้าพระยาพระคลังซึ่งไปตั้งทำนุบำรุงเมืองจันทบุรีอยู่นั้น ให้กลับไปปรีกษาราชการในกรุงเทพฯ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดฯ ให้เจ้าพระยาพระคลังเป็นแม่กองขอแรงข้าราชการ เจ็ดตัว ช่วยกันจัดการต่อเรือป้อมอย่างญวนขึ้นไว้ไซ้ 80 ลำ โดยเก็บไว้ที่กรุงเทพฯ 40 ลำ ส่งไปรักษาหัวเมืองชายทะเล 40 ลำ เพราะเกรงญวนจะคิดมาตีตอบแทนบ้าง ปรากฏว่า จมื่นไวยวรนาถ (ช่วง บุนนาค) ซึ่งภายหลังเป็นสมเด็จพระบรมมหาศรีสุริยวงศ์ในรัชกาลที่ 5) มีความสามารถต่อเรือ ได้จัดการต่อเรือกำปั่นอย่างฝรั่งซึ่งได้รับพระราชทานนามว่า ระบิลบัวแก้ว ลำหนึ่ง แก้วกลางสมุทร ลำหนึ่ง เรือเหล่านี้ได้ใช้ในราชการสงครามรบกับญวนในโอกาสต่อไป

เหตุการณ์ทางเมืองเขมรภายใต้อิทธิพลญวน 7 ปี (พ.ศ. 2377 - 2383)

หลังจากที่ญวนนำสมเด็จพระอภัยราชากลับมาที่กรุงพนมเปญตามเดิมใน พ.ศ. 2377 นั้น "ฐานภาพของสมเด็จพระอภัยราชา ตอนนี้นั้นน่าเวทนาเหลือเกิน คือ เป็นเจ้าที่ไร้ราช-

บัลลังก์ปราสาทราชมนเฑียร หาเกียรติยศและความสุขสบายเปี่ยมกษัตริย์มิได้"¹ ดังจะเห็นได้จากคำให้การของนายสุข ผู้เป็นเสมียนอยู่กับพระยาเดโช (ราม) อนุวราชการเมืองกระพงสวาย มีความตอนหนึ่งว่า

... ครั้น ณ วันเดือน 11 ขึ้น 11 ค่ำ ปีมะเมียออกศก มีหนังสือองจันมาให้หาตัวพระยาเดโชรามลงไป ณ เมืองพนมเปญ ราชาก็ไปด้วยพระยาเดโชราม ราชาก็เห็นองจันจอดเรืออยู่หน้าเมืองพนมเปญ 7 ลำ ... องจันให้ปลุกโรงเสาไม้จริงไว้สำหรับราชการริมฝั่งน้ำ 5 ห่องหลังหนึ่ง พระยาเดโชไปหาองจันที่โรงหมอบอยู่ที่แผ่นดินหามีเสื่อปูไม่ ราชาก็เห็นครวญวนตั้งบ้านเรือนแลโรงงานตลาดซื้อขายกันอยู่ ณ เมืองพนมเปญทั้งสองฝั่งปากแม่น้ำ อยู่บนบกบางบนเรือบ้างเป็นอันมาก จะเป็นครวญวนเมืองไหน ราชาก็หาทราบไม่ ...²

ทั้งนี้ คงถือเป็นเคราะห์กรรมของสมเด็จพระอู่ไทยราชาเอง ที่รันทาที่ระกำลำบากด้วยความรู่เทาไม่ถึงการณ์ เพราะเหตุว่าเขมรเอาใจออกห่างจากไทยไปฝากใฝ่ญวน และขอความช่วยเหลือญวนถึงปานนั้น ญวนก็ต้องคิดหาผลประโยชน์ตอบแทนเพื่อชดเชยสิ่งที่ลงทุนไปในการนั้นบ้างเป็นธรรมดา ก็น่าจะเหมาะอยู่ไม่น้อยต่อคำที่พระองค์เจ้าจุลจักรพงษ์ได้ทรงกล่าวถึงสมเด็จพระอู่ไทยราชาวาเป็น "ชีวิตอันโลดโผนผจญภัยทั้งนาสงสาร..."³

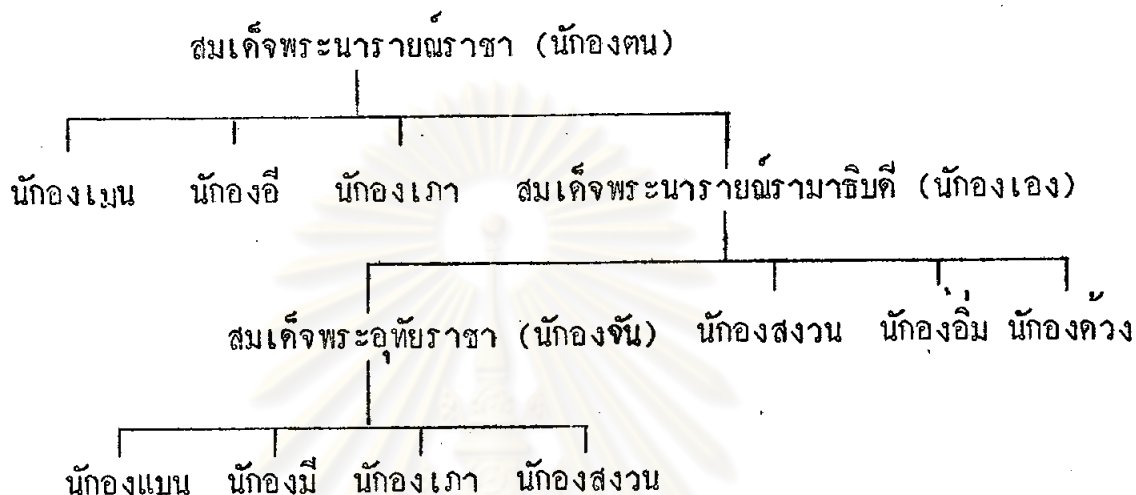
สมเด็จพระอู่ไทยราชาครองเมืองเขมรอยู่ 28 ปี ถึงแก่พิราลัย พ.ศ. 2377 ญวนฉวยโอกาสนี้เข้าควบคุมบ้านเมืองเขมรและเริ่มดำเนินการจะผนวกเอาเมืองเขมรเข้ารวมกับดินแดนของญวน สมเด็จพระอู่ไทยราชานั้นไม่มีโอรส พระอนุชามีเพียงนักองอิม กับ

¹ ทวีช สุภาภรณ์, ประวัติศาสตร์ไทย-เขมร (พระนคร : แพร่พิทยา, 2508), หน้า 507.

² ประชุมพงศาวดารภาคที่ 67, จดหมายเหตุเกี่ยวกับเขมรและญวนในรัชกาลที่ 3 ตอนที่ 1 (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์นิมิตอักษร, 2502), หน้า 62 - 3.

³ พระองค์เจ้าจุลจักรพงษ์, เจ้าชีวิต (พระนคร : คลังวิทยา, 2505), หน้า 317.

นักองคฺวซึ่งอยู่ฝ่ายไทยเท่านั้น ดังนั้น ญวนจึงไม่ชอบเจ้าเขมรทั้ง 2 องค์นี้ สมเด็จพระอภัยราชามีแต่ราชบุตร 4 องค์ องค์ใหญ่ชื่อ นักองเบนหรือแป้น ที่ 2 ชื่อ นักองมี ที่ 3 ชื่อ นักองเภา ที่ 4 ชื่อ นักองสงวน

ญวนลงมติแต่งตั้งนักองมีเป็นราชินีกัมพูชา "การที่ญวนไม่ตั้งองแป้นราชบุตรองค์ใหญ่ เพราะพระราชมารดานักเทศเป็นบุตรของเจ้าพระยาอภัยภูเบศร์ (แป้น) ซึ่งจงรักภักดีต่อฝ่ายไทย ทำให้ญวนไม่พอใจ"¹ อย่างไรก็ตาม การที่ญวนเลือกนักองมีนี้เห็นได้ชัดว่า ญวนต้องการให้มีเจ้าเป็นเจว็ดไม่มีอำนาจจริงจัง และไม่เป็นที่เลื่อมใสของราษฎรแต่อย่างใด ญวนมั่นใจว่า ถ้าให้สตรีปกครองบ้านเมืองจะทำให้ราษฎรคลายความจงรักภักดีที่เคยมีต่อเจ้าของตนไปได้ในเวลาไม่ช้า และเมื่อนั้นญวนจะล้มอำนาจเสีย แล้วรวมเขมรเข้าเป็นดินแดนของญวนคงไม่มีผู้ขัดขวาง นอกจากนี้วิธีการอีกอย่างหนึ่งที่จะรวบรัดเอาเมืองเขมรเป็นของญวนได้ลึทธิซาด คือ จะจัดการให้เจ้าหญิงอภิเษกกับเจ้าชายญวน วิธีการนี้มีไขของใหม่เคยมีปรากฏในประวัติศาสตร์ยุโรปเนื่อง ๆ เมื่อรัฐหนึ่งจัดการแสวงหาผลประโยชน์ทางการเมือง

¹Jean Moura, Le Royaume du Cambodge (Paris: Ernest Leroux, 1883), p. 111; Adhemard Leclère, Histoire du Cambodge (Paris: Librairie Paul Geuthner, 1914), p. 420.

จากอีกรัฐหนึ่ง แต่ปรากฏว่าพวกขุนนางเขมรรู้เท่าทันจึงได้คัดค้านอย่างแข็งแรง อ้างว่า
ญวนกับเขมรมีคติต่างภาษากัน และเขมรก็เป็นเมืองน้อย เจ้านายไม่ควรอภิเษกด้วย
เจ้านายเมืองใหญ่ เมืองเล็กเห็นว่าการเขมรขัดแย้งเกรงจะเกิดวุ่นวายขึ้น เลยสงบ
เรื่องนี้ไว้

ญวนจัดให้มีรัฐบาลกำมะลอปกครองเขมรอยู่ถึง 7 ปี (พ.ศ. 2377 - 2384)
นอกจากราชินีเจ้าวัดแล้ว ญวนยังยอมให้เขมรมีเสนาบดีและเจ้าเมืองเป็นชาวเขมรได้อีก
แต่ทว่าอำนาจที่แท้จริงนั้นตกอยู่แก่กษัตริย์ญวน และบรรดาแม่ทัพที่พระเจ้าเวียตนามแต่งตั้ง
ให้มาควบคุมเขมร ได้แก่ เตื่องมิญเกียง หรือองค์เตียนกุน ฟามวันเคียง และทรานวันนัง
ญวนได้ปรับปรุงระเบียบการปกครองในเขมรขึ้นใหม่เพื่อให้ตนคุมอำนาจได้เต็มที่ โดยจัด
แบ่งการปกครองหัวเมืองเป็น 33 หัวเมือง ให้เป็นไปตามแบบของญวน คือเป็น ภู (Phu)
และฮูเยิน (Huyen) และญวนได้แต่งตั้งขุนนางพลเรือนและทหารรวม 107 คน เขาคำ-
รงตำแหน่งต่าง ๆ เป็นที่ว่าจะเขาไปช่วยการงานพวกชาหลวง แต่ปรากฏว่า พวกนี้รัก
-รอนอำนาจพวกเขมรและเข้าบริหารงานเอง หัวเมืองต่าง ๆ ที่จัดขึ้นใหม่นี้ล้วนแต่ต้อง
เปลี่ยนชื่อเป็นภาษาญวนทั้งสิ้น แม้แต่เมืองหลวงก็เปลี่ยนจากพนมเปญ เป็น นามเวียง
(Nam - Viane) เป็นต้น นอกจากพระเจ้าเวียตนามพระราชทานพระนามนักร้องมีว่า บา-
หงอกภู นักร้องแมนว่า บาหงอกเปียน นักร้องเกาว่า บาหงอกจู้ และนักร้องสงวนว่า บา-
หงอกวาน ส่วนในทางทหารนั้นทัพญวนในเขมรได้รับการปรับปรุงเช่นกัน คือ ญวนแบ่ง
ทหารออกเป็นกองทัพประมาณ 5 ทัพ แต่ละทัพมี 5 กองด้วยกัน แยกย้ายกันไปตั้งมั่นอยู่
ตามจุดยุทธศาสตร์ต่าง ๆ หัวอาณาจักร รวมทหารญวนที่เข้าไปยึดครองเขมรอยู่ในขณะนั้น
ประมาณหนึ่งหมื่นสองพันคน

ญวนมิได้เข้าควบคุมอำนาจในทางพลเรือนและทหารเพียงเท่านั้น แต่ยังคงพยายาม
ยามกลืนเขมร "ให้เป็นญวน" ไปทั้งประเทศอีก ด้วยการทำลายวัฒนธรรมของเขมร ญวน
บังคับให้พวกขุนนางเขมรแต่งตัวแบบญวน ไว้ผมทรงญวน ตลอดจนชื่อทางราชการก็บังคับ
ใช้ภาษาญวนอีกด้วย พวกข้าราชการของเขมรเหล่านี้ได้ชื่อว่า "ญวนใหม่" บรรดากฎ-
หมายต่าง ๆ ของกฎหมายญวนแทน และใน พ.ศ. 2383 ญวนถึงกับทำลายล้างสถาบัน

ที่ยิ่งใหญ่ของเขมร คือ ทำลายวัดพุทธศาสนาฉินยานเสี่ย ชับไลพระสงฆ์ออกจากวัด
 ตันโพธิ์ พระพุทธรูป และวัดวาอารามถูกทำลายเสียสิ้น การกระทำนี้เป็นข้อผิดพลาดที่ยิ่ง
 ใหญ่ของฉวน ซึ่งจะเป็นสาเหตุให้เกิดจลาจลและนำผลเสียให้แก่อฉวนในภายหน้า

การเตรียมของทั้งฝ่ายไทยและฉวน

สำหรับฝ่ายไทยนั้น เจ้าพระยาบดินทร์เคศาคองให้คนออกไปล้อมสืบราชการทาง
 เมืองเขมรอยู่เนือง ๆ ครั้นได้ทราบข่าวว่านักองจันพิราลัยแนแล้ว จึงนำความขึ้นกราบ-
 บังคมทูลพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว^{พระองค์} จึงมีพระราชปรารภว่า นักองจันยังหนุ่มอยู่
 มาตายเสียเช่นนี้เห็นเมืองเขมรจะพินาศเพราะฉวน จึงโปรดให้เจ้าพระยาบดินทร์ตระ-
 เตรียมกำลังไว้พลจะไปเอาเขมรอีกให้กลับมาเป็นของไทยให้จงได้ หรือมิฉะนั้นก็ให้ทำลาย
 เป็นป่าเสียดีกว่าจะให้อยู่ในอำนาจฉวน แต่ในการไปตีครั้งนี้ทรงพระปริวิตกถึงเรื่องการ
 ลำเลียงเสบียงอาหารอยู่ เพราะเมืองเขมรกันดารมาก เมื่อยกกองทัพใหญ่ ๆ เข้าไปมัก
 ขาดเสบียงอาหาร ยิ่งราษฎรไม่ได้ออกสหาไรนาด้วยแล้ว ความกันดารมักหนักขึ้น ฉะ-
 นั้น เพื่อที่จะแก้ไขอุปสรรคข้อนี้ จึงโปรดให้พระยาราชสุภาวดี (โต) ไปตั้งที่เมืองปราจีน-
 บุรี และที่เมืองกระบินทร์ ให้จัดการส่งลำเลียงข้าวกับเกลือออกไปให้กองทัพที่เมืองพระ-
 ตะบองเนือง ๆ

ข้อควรสังเกตในการสงครามของฝ่ายไทย 1. การจัดเสบียงอาหารมักไม่ได้
 เตรียมการพอสมควร จึงมักอดแต่คนมือ 2. การที่ไปตีเมืองใด ๆ ได้ ก็คิดแต่จะกวาดต้อน
 ครว้เข้ามาไว้ในหัวเมืองชั้นใน ทิ้งให้เมืองที่ถูกรุกรานเป็นป่า เป็นอันว่ามีแต่การทำลาย
 ไม่มีการก่อสร้างขึ้นเลย ฉะนั้น ประเทศที่ถูกรุกรานจึงเกลียดกลัวไทย อนึ่ง กองทัพที่ยก
 ไปตีมักกวาดคนมาเป็นประโยชน์แก่ตัวด้วย และเป็นโอกาสปล้นด้วย ครั้นทหารได้ทำการ
 ปล้นเสียสักครั้งหนึ่ง ทหารนั้นก็กลายเป็นกองโจรหย่อนความสามารถในการรบ หย่อนบุษ-
 วินัยลงไปอย่างรวดเร็วและรุนแรง การสงครามของไทยจึงไม่มีใครได้ผลตามกฤษฎศาสตร์

ในระหว่างที่ไทยกำลังเตรียมการที่จะตีเอาเขมรกลับมาเป็นของไทยนั้น ฝ่ายฉวน
 ได้ดำเนินการป้องกันไทยอย่างแข็งแรงเช่นกัน คือ ฝึกหัดทหารฉวนเขมรที่กรุงพนมเปญ

และได้บังคับให้เขมรจัดการเกณฑ์พลเมืองไว้ให้พร้อมที่จะเรียกระดมได้ เมืองละ 500 คน ให้ถือปืน 200 ถีอหอก 200 นอกนั้นจัดเป็นกองสำหรับให้แม่ทัพใช้ในการบังคับบัญชา และเป็นกำลังป้องกันตัวผู้นำทัพ การจัดนี้จะทำได้จริงเพียงไรไม่ใดความแน่ชัด แต่ก็เห็นได้ว่าญวนได้พยายามจะจัดให้เขมรป้องกันตัวเตรียมต่อต้านไทยอย่างแข็งแรง และได้สั่งให้พระยาสุภาภีราชขุนนางเขมรซึ่ง เข้ากับญวนไปตั้งที่กำพงสวายทางด่านตะวันออกของทะเลสาบ เป็นเหตุให้ฝ่ายไทยเกิดวิตกว่าญวนจะรุกเข้ามาทางด่านเมืองอุบล เมืองจำปาศักดิ์ จึงโปรดให้พระยาราชนิกรรีบกลับออกมาจัดการเกณฑ์พลไปรักษาอยู่ที่เมืองอุบล ให้จัดการตั้งค่ายสร้างโรงเก็บปืน เก็บดินปืน ให้พร้อมพร้อมคอยที่จะยกไปช่วยพระยาบ้ำเรอภักดิ์ซึ่งตั้งรักษาอยู่ที่เมืองจำปาศักดิ์ เพราะครั้งนั้นเส้นทางคมนาคมไปจำปาศักดิ์ไม่สะดวกทางไกลมาก ญวนอาจมาตีจำปาศักดิ์ไทยทางแม่น้ำโขงได้ ฉะนั้น ที่จำปาศักดิ์ให้ตั้งค่ายคูหาโรงเก็บกระสุนดินดำไว้ให้พร้อมเหมือนกัน

นอกจากนี้ ยังทรงพระราชดำริถึงลาวฝ่ายตะวันออก เขมรป่าดง ซึ่งอยู่ในพระราชอาณาเขตยังไม่ได้จำนวนบัญชีชายฉกรรจ์ที่แน่นอน จึงโปรดฯ ให้เจ้าพระยาบดินทรเดชาออกไปทำบัญชีเขมรป่าดง คือ เมืองซันท์ เมืองสุรินทร์ เมืองสังขะ เมืองศรีสะเกษ เมืองเดชอุดม เมืองนครจำปาศักดิ์ เมืองอุบล เมืองสุวรรณภูมิ เมืองยโสธร เมืองศรีพันคร เมืองเขียงแดง เมืองแสนปาง เมืองอัตปือ รวม 13 เมือง และโปรดฯ ให้พระมหาเทพ (ป้อม) ซึ่งเป็นพระยามหาอำมาตย์ กับพระพิเรนทรเทพ (ขำ) ขึ้นไปทำบัญชีชำระเลขหัวเมืองที่เป็นลาวเก่าและลาวที่กวาดต้อนมาใหม่ พระยามหาอำมาตย์ชำระตัวเลขเมืองนครพนม บ้านท่าอุเทน เมืองสกลนคร เมืองไชยบุรี เมืองกาฬสินธุ์ เมืองร้อยเอ็ด เมืองมุกดาหาร เมืองเขมรารู เมืองคงเจียม เมืองสระเม็ย เมืองสาละวัน เมืองคำทองใหญ่ รวม 12 เมือง พระพิเรนทรเทพชำระตัวเลขเมืองหนองคาย เมืองหนองหาร เมืองขอนแก่น เมืองชนบท เมืองภูเวียง เมืองปากเหือง รวม 6 เมือง ทั้ง 3 กองนี้ได้มีบัญชีคนถึง 80,000 คน เจ้าพระยาบดินทรได้เกณฑ์ชาวเมืองพระตะบองให้จัดการตั้งค่ายทำโรงเก็บดินปืนและปืนที่พระตะบอง ตลอดจนก่อกำแพงอิฐล้อมวังให้หนักอิมค้วย นอกจากนี้ ได้โปรดฯ ให้พระยาราชสุภาวดีเป็นแม่ทัพคุมทัพกรุง 2,800 กับให้เกณฑ์คนหัวเมืองเข้าสมทบรวมเป็น

10,000 ยกไปตั้งที่นครเสียมราฐ และให้จัดการซ่อมแซมป้อมปราการที่นั่นให้มั่นคงด้วย

อย่างไรก็ตาม ญวนตระหนักดีอยู่ว่า การที่ไทยให้ความอุปการะแก่นักกองอิมและนักกองดวงตลอดมานั้น ย่อมเป็นภัยอย่างร้ายแรงต่อแผนการของญวน โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ใน พ.ศ. 2377 ไทยได้แต่งตั้งให้เจ้าเขมรทั้ง 2 นี้ ไปครองเมืองที่ไทยยึดจากเขมรได้ เมื่อ พ.ศ. 2333 คือให้นักกองอิมไปครองเมืองพระตะบอง ให้นักกองดวงไปครองเมืองมณฑลบุรีซึ่งเป็นที่ยึดกันคือญวน ไทยมุ่งหมายจะให้เจ้าทั้ง 2 นี้ครองเขมรต่อไป ญวนจึงได้วางอุบายที่จะขจัดภัยนี้เสีย โดยให้ โชม-นัง คาย (Chom-nang day) ถู้อจจดหมายแอบไปแจ้งยังนักกองอิมว่า จะช่วยให้นักกองอิมเป็นเจ้าเขมร แต่ยงักติขจัดที่นักกองดวงกำลังคิดร้าย นักกองอิมอยู่ ใจความในจดหมายมีสาระสำคัญดังต่อไปนี้

...องเตียงกุนแม่ทัพแห่งกองทัพญวน... ถึงสมเด็จมหาอุปราช... จักรพรรดิ ญวนทรงส่งข้าพเจ้ามาในฐานะผู้บัญชาการสูงสุดของกองทัพเพื่อปกป้องเมืองเขมร ข้าพเจ้าไม่มีคำสั่งที่จะชิงอำนาจในราชบัลลังก์หรือแม่แต่ก็เอาดินแดนส่วนหนึ่งส่วนใดของประเทศนี้ ข้าพเจ้าตั้งอยู่ ณ ที่นี้เพื่อนำความสงบสุขมาให้แก่ชาวเขมรและเพื่อป้องกันกรรุกรานของชาวต่างชาติอื่น ๆ ทุกชาติเท่านั้น หลังจากนี้เจ้ากรุงกัมพูชาสวรรคต ข้าพเจ้าสนับสนุนให้นักกองอิมเสวยราชสมบัติ แทนนั้นเป็นการชั่วคราวเท่านั้น เนื่องจากเขมรยังมีเจ้านายผู้ชายซึ่งมีสิทธิในการครองราชสมบัติ อยู่

หลังจากที่พระเจ้าแผ่นดินกรุงสยามทรงส่งท่านมาอยู่เขตแดนทางเหนือ ข้าพเจ้าหวังให้ท่านมาอยู่ทางพนมเปญ แต่ท่านและอนุชาติคิดจิตใจอยู่ในเขตแดนไทย ข้าพเจ้าตั้งใจช่วยถากถางทางให้ท่านก้าวขึ้นสู่อบัลลังก์ ถ้าท่านจะเดินทางมาที่นี่ ในขณะนั้นท่านเป็นสิ่งที่ประชาชนปรารถนา ซึ่งข้าพเจ้านั้นใจจะได้เห็นท่านกลับมากครองราชย์ ข้าพเจ้าขอเชื่อเชิญท่านให้กลับมายังประเทศของท่านเอง ซึ่งข้าพเจ้าได้จัดการทุกอย่างไว้เพื่อผลประโยชน์ของท่าน...¹

¹ Moura, *op. cit.*, p. 112.

นักงอิมไม่รู้เท่าทันกลอุบายของญวนจึงหลงเชื่อ และเพื่อให้เห็นได้เป็นใหญ่ จึงได้
 หาเหตุกราบทูลกล่าวโทษนักงอิมต่อพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว (ซึ่งก็ประจวบ
 กับนักงอิมคิดจะทำดังที่ญวนกล่าวหาจริง) ว่า นักงอิมคบคิดกับสมันครพรรคพวก มีพระ-
 พิตักษ์บดินทร์ พระมหากษัตริย์ไทย พระพล ไหลาย โปกเขมรคนสนิทไปเกลี้ยกล่อมชาวพระตะบอง
 เพื่อกวาดครอบครัวหนีไปพนมเปญ และจะทำร้ายนักงอิมพี่ชาย ควโยกรของอิมที่นับถือ ชื่อ
 คำปลัดแก้วมากกว่านักงอิมตนเอง และให้หนีไปเข้ากับญวน หลักฐานอีกอย่างหนึ่งที่ยืนยัน
 ขอกกล่าวหา คือ พระยามโนโมตรีเจ้าเมืองระสิ้อก็ยกทัพเข้ามาในแดนพระตะบองโดยไม่บอก
 ดวงหน้าให้รู้ตัว ครั้นไต่สวนนักงอิมก็ให้การว่าไม่ได้คิดที่จะทำร้ายคนไทย เป็นแต่
 คิดว่าถ้าชาหลวงไทยยกทัพไปช่วยนักงอิม จึงจะรบกับไทย แล้วได้ความจากพระยามโน-
 โมตรีว่า นักงอิมมีหนังสือไปถึง เรียกให้พระยามโนโมตรีมาหา เมื่อเกิดเหตุเช่นนี้
 ทรงพระราชดำริว่า จะไต่สวนที่เมืองพระตะบองจะเป็นการเอิกเกริกนัก อาจทำให้พวก
 ขุนนางเขมรรู้สึกสะอึกสะเทือน จึงโปรดให้ส่งตัวนักงอิมเข้าไปไต่สวนที่กรุงเทพฯ เมื่อ
 ไต่สวนแล้วได้ความต่อไปว่า เมื่อญวนให้กวาดครอบครัวนักงอิมจับกับพวกเจ้าหญิงเขมรไปไว้
 ไชยอนนั้น พวกเขมรเกิดระส่ำระสายควยไม่มีเจ้านาย องค์เขมรจึงลอบมีหนังสือมาเกลี้ย
 กล่อมนักงอิมให้ไปเข้ากับญวนและรับรองว่าจะยกเมืองเขมรให้ แต่ฟ้าทะเลหะขุนนางผู้-
 ใหญ่ของเขมร ไม่อยากให้เขมรขึ้นแก่ญวน จึงไม่หัตตั้งเกล้าลอบมาชักชวนนักงอิมให้ไป
 ครองเมืองเขมร สัญญาว่าจะช่วยเกลี้ยกล่อมกำลังพวกเขมรให้สู้ญวน จะได้ตั้งเมืองเขมร
 เป็นอิสระ เมื่อได้ทรงทราบความคิดของพวกเขมรดังนี้ จึงโปรดให้พระยามหาเทพ
 (ปาน) เอาตัวนักงอิมกับพวกพ้องไปขังไว้ที่พิมคาม แต่ครั้นต่อมาไม่นาน พระยาศรีสห-
 เทพ (เพ็ง) ได้กราบบังคมทูลขอรับเอาตัวนักงอิมไปคุมไว้ที่ขาม อางว่านักงอิมเสีย
 ออกเสียใจเกรงจะตรอมใจตายเสีย และข้าราชการคนหนึ่งเป็นที่ขุนจ่านักอักษร (กลิ่น)
 รับส่งข้าวปลาอาหารมาให้ นักงอิมอนาทร้อนใจ ความจริงคงจะอยู่ในนโยบายของไทย
 ที่จะเอาใจนักงอิมไว้ เพื่อจะให้ไปครองเขมรโดยอาศัยอำนาจไทย แต่เอาไว้เป็นตัว
 รองของนักงอิมซึ่งไทยคิดจะเชิดชูขึ้นเพราะเป็นพี่ แต่เมื่อนักงอิมคิดจะสู้นักงอิม ไทย
 จะไม่ลงโทษก็จะกำเริบเสีย และจะทำให้นักงอิมหมองหมางกับไทย ไทยจึงต้องลงโทษ

แต่ทำอย่างสถานเบาที่สุด ส่วนพรรคพวกที่เข้ากับนักองค้วงนั้น โปรรคให้ยกโทษโดยอ้างว่า เพราะเป็นพวกลูกหลานเจ้าพระยาอภัยภูเบศร์ (แบน) ชาหลวงเดิม เคยมีบำเหน็จความชอบอยู่ จึงไคพระราชทานอภัยให้เป็นภาคทัณฑ์ไว้

นักองอิมหนีไปหาญวน

ครั้นกำจัดนักองค้วงออกไปจากวิถีทางแล้ว พอสบโอกาสเหมาะในเดือนธันวาคม พ.ศ. 2382 นักองอิมไคมีหนังสือถึงแม่ทัพญวนขอสมัครทำราชการกับญวนด้วยหวังเป็นใหญ่ครองเขมรและเพื่อประกันความภักดีของนักองอิมให้ญวนไว้วางใจ จะจับพระยาปลัด พระยา ยกกระบัตร เมืองพระตะบอง ซึ่งเป็นขุนนางที่มีหน้าที่คุมนักองอิม พร้อมด้วยกรมการเมืองพระตะบองและจะกวาดครัวเมืองพระตะบองไปให้ญวนด้วย ญวนก็ตอบมาว่าจะขบเลี้ยง จึงเป็นอันว่าแผนของญวนที่จะขจัดเจ้านายเขมรทั้ง 2 องค์ในขั้นนี้เป็นผลสำเร็จ นักองอิมพาสมัครพรรคพวกเข้าปล้นบ้านพระยาปลัด⁽¹⁾ และไคปล้นทรัพย์สมบัติของพระสมบัติพระคลังซึ่งเป็นตู้มั่งคั่งที่สุดในเมืองพระตะบอง จับพระยาพระปลัด พระยา ยกกระบัตร พระบวรนายก หลวงอภัย จำทรวนและกวาดคอนไพรบ้านพลเมืองหาลงเรือไปทางน้ำบางทางบกบาง รวมคนราว 5,000-6,000 คน แล้วพาไปให้ญวนเมื่อวันที่ 24 ธันวาคม พ.ศ. 2382 ที่เมืองโพธิสัตว์ องอัน ผู้ซึ่งรักษาเมืองโพธิสัตว์อยู่ เอาครัวเมืองพระตะบองไปเที่ยวกระจายไว้ตามเมืองของเมืองคลอง เมืองตะครอ เมืองลาดปะเอี้ย และเมืองบริบูรณ์ องอันผู้แม่ทัพญวนที่โพธิสัตว์ไครับคำสั่งอย่างลับ ๆ ไม่ให้ทำอะไรให้นักองอิมสงสัย แล้วพานักองอิมไปเมืองพนมเปญ และที่เมืองพนมเปญนี้เอง ที่ความจริงเปิดเผยขึ้น ญวนหาไคช่วยนักองอิม เป็นเจ้าเมือง-

(1) ในพระราชพงศาวดารกล่าวว่า พวกของนักองอิมไคเอาปืนยิงเข้าไปในบ้านพระยาปลัด ถูกภรรยาของพระยาปลัดตายสามคน แล้วภรรยาเข้าพึ่งประตูเข้าไป พระยาปลัดชักดาบออกมาจะสู้ แต่ภรรยาหลวงบอกว่าจะสู้ก็ตายหมดด้วยกัน ขอมเขาเสียดีกว่า พวกเขามากกว่า พระยาปลัดจึงวางอาวุธยอมให้จับ

เขมรที่พนมเปญซึ่งที่สัญญาไว้ไม่ กลับคุมตัวไปที่ไซ่งอนและไปซึ่งที่เมืองเวทอไป"¹

ครั้นข่าวเรื่องนักกองอิมหนีไปหาญวนทราบเข้ามาถึงกรุงเทพฯ ก็เกิดความวิตกขึ้นว่า ญวนจะยกนักกองอิมขึ้นครองเขมรแล้วจะอาศัยอำนาจของนักกองอิม เข้าครองเมืองเขมรทั้งหมด ตลอดจนอาณาจักรเข้ามาถึงพระตะบองควาย จึงได้โปรดเกล้าฯ ให้เจ้าพระยาบดินทร์ซึ่งกลับเข้ามาพึ่งราชกา ณ กรุงเทพฯรีบเร่งออกไปพระตะบอง ได้เดินทางไปถึงเมื่อวันที่ 17 มกราคม พ.ศ. 2383 และได้สำรวจดูไพรบ้านพลเมือง ปรากฏว่า ชาวเมืองพระตะบองยังเหลืออยู่ประมาณ 2 ใน 3 นักกองอิมกวาดเอาไป 1 ใน 3 เจ้าพระยาบดินทร์จึงสั่งให้เกณฑ์คนเมืองสุรินทร์ 1,000 คน เมืองขุขันธ์ 1,500 คน เมืองสังขะ 500 คน เมืองศรีสะเกษ 1,000 คน เมืองเดชอุดม 300 คน ไคคนรวม 4,300 คน สำหรับจะเอาไปใช้ในการรักษาชายแดน ได้มอบให้ 1. พระพรหมบริรักษ์ พระรามณรงค์ พระยาปราจีนบุรี รวม 3 คน ไปตั้งรักษาที่เมืองระสิ่อกองหนึ่ง 2. ให้พระพิเรนทรเทพ พระพรหมสุรินทร์ ไปตั้งที่ค่ายกะพงพระซึ่งอยู่กลางทางระหว่างเมืองพระตะบองกับเมืองระสิ่อก 3. ให้พระยาราชนิกุล พระยาอภัยสงครามไปตั้งที่เมืองเสียมราฐกองหนึ่ง 4. ให้หลวงอินทรคชลักษณ์ พระยาราชนาบก เขมร พระพล หลวงสุรเสนา กับทหาร 400 คน ลงเรือที่ทอใหม่ 5 ลำ เข้าไปในทะเลสาบลงลงไปจนถึงเมืองพัทโลงซึ่งอยู่ที่ปากน้ำเมืองโพธิ์สัตว์ เพื่อลาดตระเวนสืบข่าวการเคลื่อนไหวของญวนที่บริเวณเมืองโพธิ์สัตว์ แต่ไม่ปรากฏว่าญวนได้เตรียมการสู้รบไทยอย่างไร เรื่องรบพุ่งจึงยังไม่เกิดขึ้น

ญวนเมื่อสามารถคุมอำนาจในเขมรทั้งค่านพลเรือนและค่านทหารแล้ว ยังเหลือเรื่องที่จะทำอีก 2 - 3 ประการ เพื่อจะกลืนอาณาจักรของเขมร ประการแรกคือ ต้องกำจัดรัฐบาลหุ่นของเขมรเสียก่อน เนื่องจากการที่ญวนคิดจะเอาเจ้าหญิงเขมรมาเชิดไว้แล้วจะรวบรัดเอาเขมรไว้ในอำนาจเด็ดขาดนั้นไม่ไคผล ดังนั้นถึง พ.ศ. 2383 องเตียน-กุนกล่าวหานักกองแมนว่า "...บาทงอกเปียน (นักกองแมน) มีน้ำบึงเกิด (พระองค์แก้วที่

¹Moura, *op.cit.*, p. 113.

เข้ากับไทย) แม่มังเกิด (นักองเทศ) อยู่พึ่งบุญไทยทั้งสิ้น ยังอยู่แต่ตัวคนเดียวพึ่งคุณบุญ
 เจ้าเวียงต๋ามตามบิดา (นักองจัน) ไม่มีวิมุตสงสัยเลย เจ้าเวียงต๋ามก็ทำนุบำรุงรัก
 เหมือนหนึ่งลูก บัดนี้ บาทงอกเบียดคิดขบถ ทำหนังสือให้ขอเม้าทานามังเกิดมอโกให้พระ-
 องค์มาให้คึดอานเอาไปอยู่ตามไทย บัดนี้ จับขอเม้าได้ ตามขอเม้าให้การว่าเป็นหนังสือ
 บาทงอกเบียดไซ้..."¹ องค์เตียนกุนจึงให้จำนักองแบนไว้ที่คายน ณ กรุงพนมเปญ และจัด
 การส่งนักองมีราชินีเขมร นักองเภา และนักองสงวน กับเจ้านายเขมรอีกหลายองค์ไปไว้
 ที่เมืองไซงอน เพื่อให้พ้นจากอิทธิพลของขุนนางเขมร ส่วนนักองแบนที่ถูกหาว่าจะมาเข้ากับ
 ไทยนั้น ถกจำตรวนและตอมาก็หายสาบสูญเงียบไป ปราบกฏภายหลังสืบไค้ความว่า องค์-
 เตียนกุนให้พวกญวนพาเอาตัวลงเรือไปแล้วลอบฆ่าเสีย โดยจับใส่กระสอบถ่วงน้ำที่
 เมืองลงโฮ "...แต่ศพองแบนนั้น ญวนบอกข่าวว่า จีนเวียดที่อยู่กับองแบนนั้นมันซื้อหีบใส่
 ศพเอาไปฝังไว้คานข้างใต้คายน..."² เรื่องนี้เป็นการฆ่าอย่างลับโดยปิดบังความไว้
 เพราะกลัวเขมรจะลุกฮือขึ้น พวกเขมรจึงไม่รู้เรื่อง ครั้นต่อมาราวเดือนสิงหาคม ญวน
 แถลงประกาศว่าพระเจ้าเวียงต๋ามจะทรงทำพิธี "นั้บ้นซ้อ" ให้ขุนนางผู้ใหญ่เขมรขึ้นไป
 เมืองเว้ให้หมด แต่พวกพระยาพระเขมรไม่ไว้ใจเกรงว่าจะล่อเอาไปฆ่า จึงพากันหลีกเลี่ยง
 เสียเป็นอันมาก ให้ไปแต่ 1. ฟ้าทะละหะ 2. สมเด็จพระยา 3. พระยา-
 จักรี 4. พระยาလာโหม 5. พระยาสุภาภิราช 6. เจ้าพระยาราชไมตรี เท่านั้น
 และเป็นความจริงดังที่คาดไว้ คือ ญวนจับเอาพวกขุนนางเหล่านี้ไปขังไว้หมดแต่มีไค้ฆ่า
 เมื่อขจัดรัฐบาลเขมรลงไค้แล้ว ญวนดำเนินแผนการก่อกวนชาติเขมรขึ้นไปอีก 2 ชั้น คือ
 สำนวจและรวบรวมสามะโนคร้วกับจดทะเบียนกรรมสิทธิ์ที่ดิน วิธีการเช่นนี้ก่อให้เกิดความ
 ไม่พอใจทั่วไป เพราะการสำนวนเช่นนี้ราษฎรถือว่าทำลงไปเพื่อจะเกณฑ์แรงงาน ส่วน
 การจดทะเบียนกรรมสิทธิ์ที่ดินก็ทำลงไปเพื่อเก็บภาษี ยิ่งคนจัดทำเป็นคนต่างชาติด้วยแล้ว

¹ สมุดไทยคำ. หมายเลข 43/ก. จ.ศ. 1202. หนังสือพระยาเอกราชถึง
 พระยามรงควิไชย.

² สมุดไทยคำ. หมายเลข 1/ข. จ.ศ. 1203. คำให้การนายขณเขมร.

ยิ่งก่อให้เกิดความไม่พอใจยิ่งขึ้น ฉะนั้น ชาวเขมรซึ่งต้องเสียเจ้านาย สิ้นอิสรภาพ สูญเสียศาสนา และตัวบทกฎหมายของตนไปจึงไม่อาจอดทนต่อไปอีกได้ ดังนั้น ในตอนปลายเดือนสิงหาคม พ.ศ. 2383 จึงเกิดกบฏขึ้นทั่วทุกหัวเมือง

ไทยได้ทราบเรื่องการจลาจลในเมืองเขมร เพราะเมื่อวันที่ 11 กันยายน พ.ศ. 2383 พระยาสังขโลก เขมร เจ้าเมืองโพธิสัตว์ได้พาครอบครัวเดินทางบกมาหาเจ้าพระยามหินทรที่พระตะบอง อ้างว่าได้นิ้วนมาเพราะเกิดกบฏขึ้นในเมืองเขมร ญวนไม่ไว้วางใจในพระยาสังขโลก และยังคงความต่อไปเกี่ยวกับนักงอิมถูกญวนหลอกให้หนีไปหาญวน แต่ญวนหาได้กนักงอิมขึ้นครองไม่ กลับให้ส่งตัวไปไซ่งอนแล้วถูกคุมไปที่กรุงเว้ ส่วนพวกกรมการไทยที่นักงอิมจับไปนั้น ญวนให้ฆ่าเสีย 10 คน นอกนั้นญวนจับไปไซ่งอน พระยาสังขโลกจึงมาขอพึ่งไทย และยังคงชักชวนพระยาพระเขมร ราษฎรคึกค้ออันสมัคร์เข้ามาเป็นหลายนาย และได้รายงานถึงเมืองขึ้นกับเมืองเขมรพร้อมทั้งเจ้าเมืองตามทีเจ้าพระยามหินทรสอบถามคือ ช่างตะวันตก เมืองนครวัด พระยาลครเป็นเจ้าเมือง เมืองกะพงสวาย พระยาเคโซ เมืองไพรกะดี พระยามนตรีเสนาหา เมืองโคกแสะ พระยาแสนทองฟ้า เมืองเชิงไพร พระยาเพชรเคโซ เมืองกะพงเสียมราชู พระยามนตรีเสนาหา เมืองสตั้งตรง พระยาราชอาโช เมืองสมบูรณ พระยาธรรมมา เมืองสมบุก พระราชาเสนาหา เมืองตะโฆงขมม พระยารัฐน เมืองศรีสุนทร พระยามนตรีสงคราม เมืองไพรแวง พระยานราธิบดี เมืองบาพนม พระยาธรรมเคโซ เมืองสวายพาบ พระยาสงครามธิบดี เมืองลำควน พระยาภาจักรี รวม 17 เมือง ช่างตะวันตก เมืองอุครภาไชย พระยามโนโมตรี เป็นเจ้าเมือง เมืองโพธิสัตว์ พระยาสังขโลก เมืองตะครอ พระยาชำนะสงคราม เมืองตรอง พระยาเสนาราชสงคราม เมืองขลุ้งพระยายศเคโซ เมืองบริบูรณ์ พระยาเสนาธิบดี เมืองลาปะเอีย พระยาเสนหิธิบดี เมืองละแวก พระยาเสนหเสนา เมืองลำโรงทอง พระยาอุทัยธราช เมืองพนมเปญ พระยาราชามาตรี เมืองบาที พระยาวงษาอันชิต เมืองไพรกะบาท พระยาไชโยชา เมืองกะพงโสม พระยาราชเสนาหา เมืองกำปอด พระยาเสนาอันชิต เมืองพุทไธมาศ พระยาโยธาธิบดี เมืองเชิงกระชุม พระยาพิชญ์โลก เมืองป่าสัก พระยาอชิกวงศา¹ เจ้าพระยามหินทรต้องการทราบรายละเอียดเช่นนี้

¹ เจ้าพระยาภิพัคภวณเฑาะ, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 3 เล่ม 2 (กรุงเทพฯ: ศุภสุภา, 2504), หน้า 17-9.

เพื่อประโยชน์ในราชการเกลี้ยกล่อมให้เข้ากับฝ่ายไทย

เมื่อเกิดจลาจลขึ้นแล้ว ญวนจะตั้งขุนนางเขมรออกไปครองเมืองใด ก็ไม่มีใครสมัคร เช่น องอัญซึ่งรักษาเมืองโพธิสัตว์ เห็นพระยาสังขโลกหนีไปจึงตั้งพระยาพิบูลย์เป็นเจ้าเมืองแทน แต่กลับพาครอบครัวหนีเข้าป่า ญวนจึงตั้งพระยาศุริวงศ์ซึ่งขึ้นมาแทนเป็นเจ้าเมืองอีก ปรากฏว่าหนีญวนไปเข้ากับพระยาพิบูลย์คบคิดจะยกมารบญวนที่เมืองโพธิสัตว์ ในที่สุดหัวเมืองต่างพากันก่อกำเริบจับญวนฆ่าเสียเป็นอันมาก ญวนใช้พวกแขกเห็นจะเป็นแขกจามมาปราบ เขมรก็แตกไปทั้งแขกทั้งญวน เท่าที่ปรากฏ คือ เจ้าเมืองตะบองขมุม เมืองศรีสุนทร เมืองไพรแวง เมืองลำควน เมืองสวายพาม กับพวกแขกบ้านตงพร้อมใจกันยกไปรบขนาญวนที่ตงควารี เกาะระ ถึงบ้านเปี่ยมจ่อ พระยาร้างคุม พระยาราชเดช คุณทัพญวน ทัพแขก ทัพเขมร 1,000 คน มารบกับเจ้าเมืองลำโรงทอง ๆ ตีกองทัพญวนเขมรแตกไป พระยาราชเดชกวาดครอบครัวเมืองพนมเปญไปตั้งอยู่ที่เจียนสวายและยกไปตีค่ายญวนโรงควารี พระยาพิบูลย์ที่เมืองป่าสัก พระยาโยธาเสนาเจ้าเมืองกำปอด พระยาภิษุวงศ์ และไพร่พล ยกไปรบญวนที่คำหนักจิงเวอ พระยามโนราชสงครามคุมกองทัพไปตีค่ายญวนที่วันลง พระยามโนราชสงคราม พระมนตรีเสนาหา พระยามโนราชพร้อมกันยกไปตีค่ายพระยาศุริวงศ์ พระยาพิบูลย์โลกและค่ายญวนที่เมืองตรังแตก และไล่ตามไปถึงกะพงปรังใหญ่ ตีค่ายกะพงเกษและค่ายกะพงบาย พระยาเขตยกไปรบกับญวนที่กระพงเสียม พระยบันสันเจ้าเมืองเชิงป่าขานญวนที่รักษาเมืองเชิงป่า นอกจากนี้ยังมีเมืองกะพงสวาย เมืองบัวราย เมืองเชิงไพร เมืองสติงเครง เมืองบาที เมืองเปรี๊ยม เมืองพุทไธมาศ เมืองตรัง เมืองไพรกระบาค าลา พร้อมใจกันลุกขึ้นฆ่าฟันญวน องอัญญกับองแตกแม่ทัพญวนเห็นว่า การจลาจลขยายตัวออกไปทั่วทุกหัวเมืองเหลือกำลังที่จะปราบปรามได้ จึงถอนทัพเอาทหารญวนที่รักษาอยู่ตามค่ายตะบองซุก ค่ายตะพานจัต ค่ายตะโล และบอกไปยังองเตียนกุนที่ไซงอน รวมกำลังญวนทั้งหมดราว 2,000 คน ไปตั้งอยู่ที่เมืองโพธิสัตว์ ส่วนพวกชาวพระตะบองที่ฮ้อมมากกว่าดไปใหญ่ญวนนั้น เมื่อเห็นเกิดจลาจลในเมืองเขมร เป็นโอกาสต่างพากันหนีกลับมาพระตะบองได้หมด ¹

¹ เจ้าพระยาภิพาภรณ์, เรื่องเดิม, หน้า 22-4.

จะเห็นได้ว่า ครั้งนี้เป็นกรการกบฏครั้งใหญ่ และเป็นกบฏไม่เลือกที่ ท้าจากพวกหัวเมืองต่าง ๆ ตลอดจนพวกกองโจรนับไม่ถ้วนพากันเข้าโจมตีกองทหารและกองลาดตระเวนของญวน ญวนยังคุมอำนาจในเมืองใหญ่ ๆ ไว้ได้ก็จริง แต่ตามเขตนอกเมืองออกมาตกอยู่ในความควบคุมของพวกเขมรผู้รักชาติ แต่พวกกบฏเขมรนั้นขาดแหล่งระบบงาน ไม่มีศูนย์บัญชาการและขาดผู้นำ ดังนั้น พระยาพระเขมรกลุ่มหนึ่ง อาทิ พระยาวงษาสุชิต เจ้าเมืองบати พระยาธิเบศสงคราม เจ้าเมืองกะพงโสม พระยาไชโยชวา เจ้าเมืองไพรกระบาด พระยาเอกราช พระยาเสนาหาราช พระยาภูเขนธิบตี พระยามนตรีนุชิต พระเทพวิจารณ์ พระยามนตรีศรราช เป็นต้น เห็นว่าเป็นเรื่องจำเป็นจึงส่งหนังสือ 18 ฉบับ เข้ามาถึงเจ้าพระยาบดินทร ให้ช่วยทูลขอนักองคขวางออกไปครองเมืองเขมร และขอให้ไทยช่วยขับไล่นักองคออกไปด้วย ความจริงนักองคอิมเป็นผู้ใหญ่กว่านักองคขวาง และถ้าพวกขุนนางเขมรขอไปญวนคงยินดีให้ แต่นักองคอิมแสดงตัวเข้ากับญวนเสียแล้ว ขุนนางเขมรจึงไม่ไว้ใจ จึงพากันร้องขอนักองคขวางไปครอง

ครั้งนี้ เป็นครั้งที่สองในรัชกาลของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ที่ไทยได้โอกาสเหมาะในการที่จะเข้าไปมีอำนาจในเขมรแทนญวน เป็นครั้งที่สองที่ไทยปรารถนาอย่างยิ่งที่จะทำเช่นนั้น ไทยตกเป็นฝ่ายรับฝ่ายป้องกันตัวหลายปีแล้ว ต้องจัดการป้องกันเมืองชายแดนที่ติดต่อกับเขมร อันได้แก่ เมืองพระตะบอง เสียมราฐ อุบล และ จำปาศักดิ์ เพราะเกรงว่าญวนจะโจมตีเอาได้ แต่มาบัดนี้ญวนกลับตกเป็นฝ่ายรับ ไทยเตรียมเป็นฝ่ายเข้าโจมตีบ้าง

แผนการสงคราม

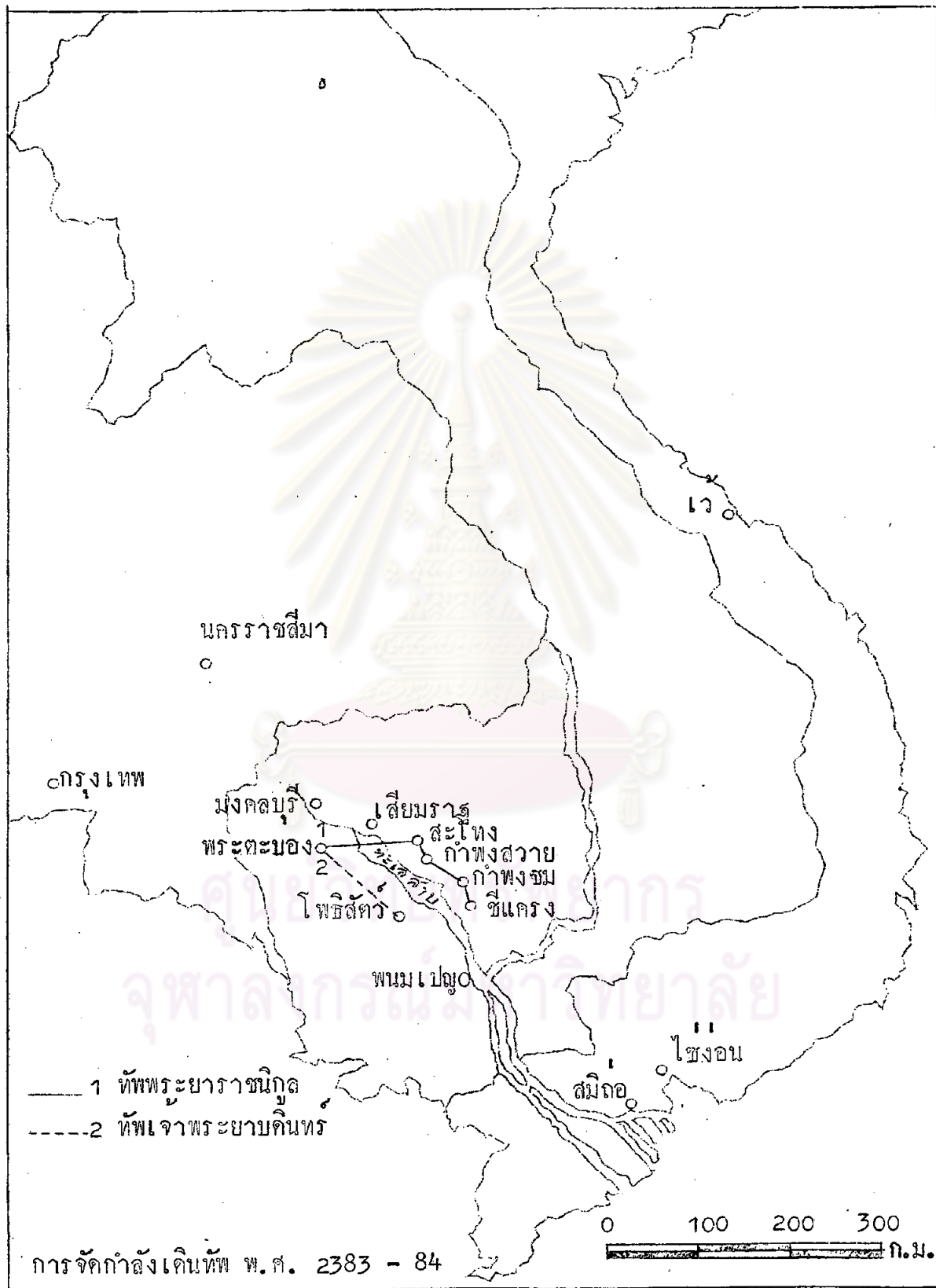
เมื่อเจ้าพระยาบดินทรได้ทราบข่าวเขมร เกิดต่อสู้กับญวนและจะขอตัวนักองคขวางกลับไปครองกรุงกัมพูชา จึงนำความขึ้นกราบบังคมทูล โปรดฯ ให้เตรียมการที่จะต่อสู้กับญวนเพื่อครองอำนาจในเขมรแทนญวน และเพื่อสนับสนุนนักองคขวางด้วย ขณะนั้น ประจวบได้ข่าวอีกว่า องเตียนกุนกำลังจะยกทัพใหญ่มาตีพระตะบอง เราไม่ได้หลักฐานว่า เหตุใดองเตียนกุนจึงคิดตีดินแดนของไทย แต่มาจะสันนิษฐานได้ว่า ญวนคงเชื่อว่า การที่เขมรก่อการกำเริบขึ้นนั้น เพราะไทยให้หายจึงตีรบไทย แต่ฝ่ายไทยก็ไม่ประมาท ได้สั่งให้เกณฑ์

รพททางภาคอีสาน คือ เมืองสุรินทร์ 2,900 เมืองสังขะ 500 ให้ยกมารักษาเมืองเสียม-
 ราชู เมืองสุวรรณภูมิ 2,600 เมืองยโสธร 1,500 เมืองร้อยเอ็ด 2,000 เมืองขอนแก่น
 400 เมืองนครราชสีมา 2,000 ให้รักษาเมืองพระตะบอง ปากน้ำตึกโซ เมืองมณฑลบุรี
 ส่วนเขมรป่าดงชั้นที่ 4,000 เมืองศรีสะเกษ 3,300 เมืองป่าสัก 3,500 เมืองศรีทันดร
 1,000 เมืองแสนปาง 800 เมืองเชียงแตง 600 เมืองเคชอคม 1,500 เมืองไทรบุรี
 300 รวม 14,000 คน ให้เตรียมไว้กับพวกลาวเมืองอุบล 4,300 เมืองเขมรราชู 1,700
 เมืองมุกดาหาร 1,100 เมืองขึ้นเมืองนครพนม 500 เมืองสกลนคร 1,300 เมืองกาฬ-
 สินธุ์ 900 เมืองหนองหาร 600 เมืองหนองคาย 1,500 รวม 12,500 ให้เตรียมไว้อีก
 พวกหนึ่ง นอกจากนี้กองทัพกรุงขอจมนัสนรเพชรภักดี กองรามัญ 3,000 คน กับนายทัพ
 นายกองหัวเมืองที่เคยใช้สอย คือ กรุงเก่า เมืองอ่างทอง เมืองพรหม เมืองอินทร์ เมือง
 ชัยนาท เมืองนครสวรรค์ เมืองสิงห์ เมืองสรรค์ เมืองอุทัยธานี เมืองสุพรรณบุรี เมือง
 นครชัยศรี เมืองสระบุรี เมืองลพบุรี เมืองวิเชียร เมืองเพชรบูรณ์ เมืองฉะเชิงเทรา
 ลาวท่าसान เมืองนครนายก และเจ้าพระยามหินทรไศบูลชออารักษ์ป็น คือ ปืนจาวง 20
 กระบอก ปืนหามแลน 200 กระบอก และปืนคาบศิลา 10,000 กระบอก

แผนการสงครามคราวนี้คิดจะตีพร้อมกันทั้งสองฟากทะเลสาบ แต่ปรากฏว่าไม่
 ได้ผลดี เพราะเท่ากับกระจายกำลัง เพราะกำลังทั้ง 2 ส่วนช่วยกันไม่ได้ อยู่ห่างไกลกัน
 เกินไปจนไม่สามารถจะติดต่อถึงกันได้ และมีกำลังน้อยทั้ง 2 ส่วน

การจัดกำลัง

เมื่อนายทัพนายกองที่สั่งให้เตรียมไว้ยกมาถึงพระตะบองในวันที่ 7 พฤศจิกายน
 พ.ศ. 2383 แล้ว เจ้าพระยามหินทรไศบูลชออารักษ์ป็นที่ไปรบกับญวน คือ 1. ทาง
 คานตะวันออกทะเลสาบ ให้พระยาราชนิกูล (เสื่อ) พระยาอภัยสงคราม ทลวงรักษาเทพ
 กำกับทัพหัวเมืองมณฑลลาว 2,000 คน เขมรป่าดง 11,000 คน รวม 13,000 คน ยก
 ไปเมืองสะโทง เมืองกะพงสวาย ไปช่วยพระยาเดโชเขมรเจ้าเมืองกะพงสวาย ตีค่าย
 ญวนที่ตั้งรักษาอยู่ที่กำแพงและที่ชแครง และให้ตั้งรักษาอยู่ที่เมืองขึ้นแครง 2. ทางคาน

ตะวันตกทะเลสาบ ให้พระพิเรนทรเทพคุมทัพกรุงเทพฯ 176 คน ลาวหัวเมือง 2,612 คน รวม 2,788 คน ยกไปเมืองโพธิ์ สัปดาห์ที่ 16 พฤศจิกายน พ.ศ. 2383 กองหนึ่ง ให้พระพรหมบริรักษ์คุมกองทัพกรุงเทพฯ 205 คน กับเจ้าพระยานครราชสีมาคุมลาวหัวเมืองรวม 2,650 คน ยกไปโพธิ์สัปดาห์ที่ 20 พฤศจิกายน พ.ศ. 2383 ส่วนเจ้าพระยาบดินทรเดชาคุมทัพกรุงเทพฯ 520 คน ลาวเขมรหัวเมือง 3,000 คน รวม 3,520 คน เป็นทัพหลวงตามไปในวันที่ 28 พฤศจิกายน รวมกำลังพลทางด่านตะวันตก 3 ทัพ เป็นคน 9,000 เศษ ยกไปเมืองโพธิ์สัปดาห์ที่ 1 สังกัดใต้วาการรบกับญวนครั้งนี้กำลังทัพของไทยส่วนมากเป็นพวกลาวและเขมรป่าดงมากกว่าคนกรุง ซึ่งจะมีผลกระทบกระเทือนต่อการรบ เพราะพวกนี้ไม่ได้รับการฝึกฝนให้ชำนาญ

การรบกับญวนตอนที่ 2 พ.ศ. 2383 - 84

ทางด้านตะวันออกของทะเลสาบ พระยาราชนิกุล (เสื่อ) พระยาอภัยสงคราม หลวงรักษาเทพ พระยาเสนาราชกุเชน นายทัพนายกองคุมไพร่พลหัวเมืองลาวจากเมืองพระตะบองยกไปถึงเมืองสะโห่ง ได้ตั้งค่ายใกล้กับค่ายญวนประมาณ 20 เส้นเศษ พระยาเดโชเจ้าเมืองกะพงสวาย พาไพร่พลมาสมทบช่วยรบญวนค่ายเมืองสะโห่งให้แตกก่อน แล้วจึงจะยกไปตีค่ายญวนที่เมืองกำพงทม ได้ตั้งค่ายกันเรือญวนทั้ง 2 ฟาก และได้ยิงโต้ตอบกัน ญวนพากันหนีออกจากค่าย แต่พบกับกองทัพพระยาสังขะ พระยาเสนาราชกุเชน พระยาเดโช ซึ่งรักษาค่ายอยู่หน้าวัดอ้งฆากรอง ญวนถอยกลับคืนเข้าค่าย ไทยจึงตั้งค่ายประชิดพูนมูลดิน ตั้งป้อมปืนใหญ่ฟากตะวันตกและตะวันออกกระหนาบค่ายญวน และได้ยิงปืนใหญ่ระดมเข้าไป ในที่สุดตีค่ายญวนที่เมืองสะโห่งได้ และได้เดินทัพยกไปตีค่ายญวนที่ตั้งรักษาอยู่ที่กำพงทมได้สำเร็จ แล้วยกทัพต่อไปล้อมค่ายญวนที่เมืองซีแครง 4 วัน ก็ตีค่ายญวนแตก พระยาราชนิกุลและนายทัพนายกองไทยจึงยกเข้าตั้งอยู่ในเมืองซีแครง ใต้อาศัยเสบียงอาหาร และได้เครื่องศาสตราวุธที่ญวนทิ้งไว้ แต่เนื่องจากทหารในกองทัพนั้นล้วนเป็นพวกเขมรป่าดงไม่เคยเห็นการรบพุ่งเลย ฉะนั้น พอลงเตียนกุนแม่ทัพใหญ่ญวนส่งกองทัพมาต่อสู้ที่เมืองซีแครง ยังไม่ทันได้รบกัน พวกทหารเขมรเห็นญวนยกทัพมามากและได้ยิงญวนทีก็ลง

¹ สุ่มตีไทยกั. หมายเลข 43/ก 11. จ.ศ. 1202. หนังสือเจ้าพญาบอดิหเตชา ถึงพญาพะหาอำมาต.

ลึกเท่านั้น ก็พากันวิ่งหนีเตลิดเข้าป่า "เหมือนกับไก่เถื่อน" พวกทหารไทยมีเหลืออยู่ราว 100 คนเศษ ไม่รู้จะทำอย่างไร เลยพากันถอย และบอกข่าวไปยังเจ้าพระยาบดินทร¹

ส่วนทางตะวันตกของทะเลสาบนั้น ทพไทยได้ยกไปถึงเมืองโพธิสัตว์ เจ้าพระยาบดินทรให้ตั้งค่ายประชิดค่ายญวนซึ่งมีกำลังทหารญวนรักษายู่ประมาณ 2,000 คน ทั้ง 4 ค่าย ห่างจากค่ายญวนประมาณ 30 เส้น โดยจัดให้พระพิเรนทรเทพ นายไพร่ไทยลาว 2,848 คน เข้าตั้งล้อมค่ายญวนทางคานเหนือ พระพรหมบริรักษ์กับนายไพร่ไทยลาว 2,650 คน ตั้งค่ายล้อมคานใต้ พระยาประจิมบุรีกับนายไพร่ไทยลาวเขมร 3,000 คน ตั้งค่ายล้อมคานตะวันออก เจ้าพระยาบดินทรกับไพร่พล 3,000 คน ตั้งค่ายล้อมคานตะวันตก นอกจากนี้ได้จัดให้หลวงศรีธรรมริน ขุนมหาวิไชย พระพิทักษ์บดินทร พระยามโนไมตรี กรมการเมืองพระตะบอง เมืองระสือ นายไพร่ 1,200 คน ไปตั้งอยู่ท่ากะพงหลวงแขวงเมืองกรอง หลวงวาสุเทพ หลวงอาษาภุชร์ พระยาสังข์โลกคนใหม่ พระยาเสนาธิบตี เจ้าเมืองบริบูรณ์ พระยาราชไชเจ้าเมืองขลุง พระยาชนะสงคราม เจ้าเมืองตะคร้อ นายไพร่ 800 คน ให้ไปตั้งค่ายริมน้ำท่ากันจ้อ แขวงเมืองกรอง คอยป้องกันทัพญวนทั้งทางบกทางเรือ และให้หลวงอินชฉลक्षण พระยาราชนายก พระพล พระวิจิตสงคราม พระสุรเสนา พระสุรินทรสงคราม พระราชสงคราม กับนายกรั้วเมืองโพธิสัตว์ นายไพร่ 500 คน ตั้งอยู่ที่มาปะสัน ลำคลองเมืองโพธิสัตว์ ให้ตัดไม้ถมทับคลองไม่ให้เรือญวนเข้าออกช่วยกันได้²

อย่างไรก็ตาม ในขั้นแรกไทยและญวนต่างทำอะไรกันไม่ถนัด เพราะดินแดนตรงนั้นและเป็นหลุม เป็นโคลน จึงตั้งอยู่ห่างทางปืนใหญ่ญวน เมื่อกำลังไทยยกเข้าตั้งค่ายประชิดนั้น ญวนยิงปืนออกมาจากค่ายแต่ไม่ถึงไทย ไทยจึงตั้งค่ายประชิดโคลนนี้ทั้ง 4 ค่ายอย่างรวดเร็ว ญวนเห็นดังนั้นจึงให้นายไพร่ 800 - 900 คน ออกมารบนอกค่าย พระพิเรนทรเทพซึ่งตั้งค่ายทางเหนือ พระพรหมบริรักษ์ทางใต้ และพระยาประจิมบุรีทางตะวันออก ได้สู้รบกับญวน ส่วนค่ายทางตะวันตก เจ้าพระยาบดินทรให้พระอัคเนษร์ หลวงสิทธิพระอินทรธิบาล พระศรียาวัง กับกองทัพอเจาพระยานครราชสีมา นายไพร่ 4,000 คน ไปช่วยระดมตีญวน ไทยกับญวนได้สู้รบกันเต็มฝีมือตั้งแต่เที่ยงจนบ่าย 5 โมงเศษ ญวนตาย

¹ สมุดไทยตก. เรื่องเด็ยวกำแหง.

² เรื่องเด็ยวกำแหง.

ประมาณ 60 คน และป่วยเจ็บอีก ญวนจึงตั้งกลองเรียกทหารกลับเข้าค่าย ไทยไล่ติดตามไปไกลค่ายญวน ๆ ยิงปืนใหญ่บ่อยโตตอบจนค่ำ ไทยหักพังค่ายญวนยังไม่ได้ จึงกลับมาตั้งมั่นอยู่ที่ค่าย คราวนี้ ไพรไทยลาวเขมรตาย 6 คน ป่วยเจ็บ 19 คน

ในไม่ช้า ตรงที่เป็นน้ำแฉะเป็นหลุมแห่งลง ไทยจึงย้ายตั้งค่ายประชิดเข้าไปห่างจากค่ายญวน 11 - 12 เส้น และคิดสร้างเนินดินสูงขึ้นเท่ากับเสาค่ายของญวน 5 ศอก 4 ป้อม ซักปีกกาขุดสนามเพลาะถึงกันทุกป้อม และเอาปืนใหญ่กระสุน 3 นิ้ว 4 นิ้ว ขึ้นตั้งบนเนินดินนั้น ยิงเข้าไปในค่ายญวนไดงนัด ภายในเวลา 3 วัน ถูกญวนในค่ายใหญ่ค่ายปีกกาตายประมาณ 50 เศษ และเจ็บเป็นอันมาก ญวนจึงต้องขุดคูโอบล้อมอยู่ในค่าย เจ้าพระยามหินทรให้ทำค่ายค้ำล้อมประชิดเข้าไปอีกชั้นหนึ่ง คราวนี้ ห่างค่ายญวน 3 เส้น ซักปีกกาถึงกันรอบค่ายญวน ๆ ยิงปืนสูบบ่อยแต่ในค่าย 5 - 6 วัน ความจริงญวนจวนจะแพ้อยู่แล้ว แต่เมื่อญวประยาสังฆโลกเจ้าเมืองโพธิสัตว์คนเก่า พระยาอุทัยศิริราช เจ้าเมืองลำโรงทองซึ่งได้ใช้ให้พระมงคลสุนทรกับหลวงบวรพานาไปลาดตระเวนจับญวนกองทัพเมืองพนมเปญส่งมาให้เจ้าพระยามหินทร จึงได้ทราบข่าว พระยาราชินิกุลถูกญวนตีแตกที่เมืองซีแครง และองเตียนกุนได้ทราบข่าวว่าไทยยกทัพใหญ่มาล้อมค่ายญวนที่เมืองโพธิสัตว์เกือบจะเสียที จะยกทัพมาช่วยองเตยก องอันผู้ ซึ่งรักษาเมืองโพธิสัตว์อยู่เพื่อกระหนาบทัพไทย

เมื่อเจ้าพระยามหินทรทราบข่าวนี้จึงปรึกษาราชการทัพศึก ด้วยเจ้าพระยามหิ-
 ราชสีมาและนายทัพนายกอง ถึงการทำศึกกับญวนต่อไปครั้งนี้เห็นจะไม่สำเร็จตามแผนการ
 เพราะ 1. เสบียงอาหารกระสุนดินดำ รัพลในค่ายญวนยังเหลืออยู่พอที่จะสู้รบกับฝ่ายไทย
 จนกว่ากองทัพขององเตียนกุนจะมาช่วยแก้ไขสถานการณ์ 2. เสบียงอาหารฝ่ายไทยเอง
 ชักสน มีพอเลี้ยงไพรพลอีก 9 - 10 วัน ถ้าศึกยังติดพันกันนานกว่านั้น ไพรพลจะอดอาหาร
 ไม่มีเรี่ยวแรงจะสู้รบกับข้าศึกต่อไป 3. องเตียนกุนยกไปตีทัพพระยาราชินิกุลที่เมืองซีแครง
 แยกแล้ว และโคความว่า องเตียนกุนแบ่งกองทัพถึง 3 กอง ให้แยกย้ายกันมาสกัดตีหน้า
 หลังฝ่ายไทย เพื่อช่วยองเตยกกับองอันผู้ที่เมืองโพธิสัตว์ ถ้ายกมาจริงตามคำให้การของ
 ญวน ฝ่ายไทยจะต้องเป็นศึกกระหนาบ 4. จะหักเข้าค่ายญวนให้แตกกองทัพองเตียนกุนจะ

¹ เจ้าพระยาภิพักรวงศ์, เรื่องเดิม, หน้า 26.

มาช่วยก็เห็นจะไม่ได้ เพราะการศึกสงครามต้องทำอย่างสุขุม ดังนั้นนายทัพนายกองจึงเห็นด้วยกับความคิดของเจ้าพระยาบดินทรว่า ถ้าหักเขาคายญวนคงตายเปล่า หรือถ้าทำศึกต่อไปจะคิดพันกันนาน และไทยไม่มีเสบียงอาหารพอเพียง หรือถ้าจะลาทัพตอนกำลังรบคิดพันกันจะแตกยับเยิน มีอยู่ทางเดียว คือ จะต้องผ่อนปรนทำไมตรีกับญวนสักครั้งหนึ่ง คือหาทางให้ญวนเลิกทัพกลับไปโดยไม่มีการรบกัน และฝ่ายไทยจะได้ลาทัพกลับไปหาเสบียงอาหารจนมีกำลังแล้วจึงค่อยคิดการรบกับญวนใหม่

เจ้าพระยาบดินทรจึงให้พระนรินทร์โยธาทำหน้าที่ถือหนังสือไปหาญวน ขอลยถือหนังสือเข้าไปถึงองอัญญาว่าถ้าญวนไม่สู้รบออกมาอ่อนน้อมโดยดีจะปล่อยให้ญวนได้รับหนังสือก็ยกธงขาวยอมแพ้ และแต่งให้ทองภอลันบิน อองกวนยาเซอมาแจ้งความว่า เติมแม่ทัพญวนไม่ทราบว่าเป็นทัพหัวเมืองเขมรและลาวมารบญวน ๆ จึงได้ต่อสู้โดยสามารถ ครั้นทราบว่าเป็นทัพเจ้าพระยาบดินทรเช่นนี้ เกรงฝีมือไม่ขอสู้รบและขอชีวิตไพร่พลทั้งปวง เจ้าพระยาบดินทรได้เสนอเงื่อนไขให้ทำสัญญาก่อนที่จะปล่อยให้องอัญญา และองเคกจึงทำสัญญาประทับทรา 12 ควาง ส่งออกมาให้ไทยซึ่งมีใจความสำคัญดังต่อไปนี้

... ข้าพเจ้าองญญาใหญ่ องญญาเล็ก จะขอเลิกทัพกลับไปรวบรวมกัน ณ เมืองโศทกแล้วจะให้มีหนังสือไปถึงองนายทัพนายกองญวนที่ยังตั้งรพฟงฆ่าฟันอยู่กับพระยาพระ-เขมรหัวเมืองทั้งปวง ให้เลิกถอยทัพกลับคืนมาบ้านเมือง แล้วจะให้มีหนังสือแต่งให้องญวนถือลงไปกราบทูลพระจากรุงเวียตนามขอให้มีพระราชสาส์นแต่งตั้งทูตเข้ามายังกรุงเทพพระมหานครเป็นทางพระราชไมตรีอันสนิทเหมือนอย่างแต่ก่อน ไฟรฟ้าอาณาประชาราษฎร์ทั้งสองสามพระนครจะได้ไปมาค้าขายเป็นสุขสืบไป...¹

¹ สมุดไทยคำ. หมายเลข 4. จ.ศ. 1202. หนังสือสัญญาของนายทัพญญาทำต่อเจ้าพระยาบดินทรเดชา ณ วันพุธ เดือนยี่ ขึ้น 7 ค่ำ ปีชวดโทศก.

เจ้าพระยาบดินทร์โคเห็นสัญญาที่ญวนทำมา ก็รู้แล้วว่า ญวนไม่ตั้งใจจะทำตามนั้น เพราะคุณรับรองไว้มากมายนัก แต่เมื่อลันวาจาไปแล้วว่าจะปล่อยก็จะรักษาวาจาปล่อยญวนไป แต่ได้ให้ทำหนังสือถึงเสนาบดีญวนเมืองเว้ เข้าใจว่าถึงองค์เลโย ฉบับหนึ่ง ใจความเกี่ยวกับที่นายทัพนายกองญวนในเมืองเขมรมาทำข่มเหงเขมร เอาเจ้านายและขุนนางเขมรไปทำโทษบ้างฆ่าบ้าง เขมรได้รับความเดือดร้อนนักจึงขอให้ไทยยกกองทัพออกมาช่วย จึงทรงพระราชดำริว่า เมืองเขมรก็เป็นข้าขอบขัณฑสีมาแต่โบราณ จึงโปรดเกล้าฯ ให้เจ้าพระยาบดินทร์คุมทัพออกมาช่วยเขมร บัดนี้ องอั้นผู้ องเดก และนายทัพนายกองญวนที่เมืองโพธิสัตว์ยอมไม่สู้รบ จะขอไปตั้งอยู่ที่เมืองโชตก จะบอกไปถึงแม่ทัพญวนที่พนมเปญให้เลิกถอยไป และจะมีหนังสือขึ้นไปกราบทูลพระเจ้าเวียตนามให้แต่งพระราชสาส์นเข้าไปกรุงเทพฯ ขอเป็นทางไมตรีเหมือนเดิม เจ้าพระยาบดินทร์เห็นว่าทางพระราชไมตรีจะได้อึดติดต่อกันอีก จึงปล่อยญวนที่รักษาเมืองโพธิสัตว์ 2,300 คนไป ครั้นองเดกได้รับหนังสือแล้วจึงถอยทัพไป โดยเจ้าพระยาบดินทร์ให้แยกเดินเป็น 2 ชบวน คือ ทางบกให้พระนรินทรโยธา พระยาราชนายก คุมไพร่พลขององเดก 1,500 คน ชบวนหนึ่ง ส่วนทางน้ำให้พระยาภูเขนทรเสนา สนองโล่ หลวงวงศาภูเขนทร นำองอั้นผู้และไพร่พล 800 คน อีกชบวนหนึ่ง ไปบรรจบกันที่เมืองกำปงชนัง

การที่แม่ทัพญวนที่เมืองโพธิสัตว์ยอมแพ้อภัยไทยทั้ง ๆ ที่ฝ่ายไทยมีจุดอ่อนตั้งหลายประการดังโคลกลาวแล้ว สันนิษฐานได้ว่า แม่ทัพญวนคงไม่ทราบข่าวองเตียนกุนจะยกทัพมาตีกระหนาบทัพไทยที่ล้อมไว้ เราได้ทราบเหตุผลเมื่อแม่ทัพได้ไปสารภาพผิดว่าเป็นเพราะไม่มีกำลัง ถ้าไม่ยอมแพ้ก็จะตายด้วยกันทั้งหมด ถ้ายอมแพ้ก็จะตายแต่แม่ทัพคนเดียว จึงคิดรักษาชีวิตทหารไว้ทำราชการถวายพระเจ้าเวียตนาม ยอมตายแต่เพียงคนเดียวดีกว่า การตัดสินใจของแม่ทัพญวนนั้นนับว่าเป็นโชคที่แก่ฝ่ายไทยอย่างมาก เพราะองเตียนกุนค่าเนมการมาช่วยที่โพธิสัตว์จริง ๆ และถาองเดก องอั้นผู้ ไม่ยอมแพ้เสียก่อน ไทยจะต้องแตกยับเยิน พม่าตีกระหนาบ และทัพไทยทางคานตะวันออกของทะเลสาบก็แตกแล้ว มาช่วยราชการไม่ได้

อย่างไรก็ตาม ไทยรวาญวนที่เมืองโพธิสัตว์ไม่มีอำนาจที่จะทำความตกลงแทนทัพญวนอื่น ๆ ในเขมรได้ แมกระนั้นก็ตาม ยังรู้สึกว่ในคานขวัญของกองทัพแล้ว ฝ่ายไทยนับว่าได้ชัยชนะอย่างใหญ่หลวง เมื่อเสปียงอาหารในเมืองโพธิสัตว์ขาดแคลนลง เจ้าพระยาบดินทรไค่ถอนทัพกลับไปตั้งที่เมืองพระตะบอง คงเหลือทหารจำนวน 500 คน ให้พระยาสังข์โลกซึ่งเคยเป็นเจ้าเมืองโพธิสัตว์อยู่ก่อน แล้วเข้ามาสวามิภักดิ์ต่อเจ้าพระยาบดินทรหรือรักษาเมืองโพธิสัตว์

ส่วนพระยาราชนิกุลซึ่งแตกญวนไปตั้งอยู่เมืองกะพงสวาย ได้จัดให้พระยาเสนาราชกุเชนทรหรือรักษาเมืองสะโงะ ให้หลวงวงศาปาเทศอยู่ดูแลเมืองซีแครง ตัวพระยาราชนิกุล พระยาอภัยสงคราม หลวงรักษาเทพ ถอยมาตั้งอยู่คานพนมศกแขวงเมืองนครเสียมราฐ และบอกขอราชการมายังเจ้าพระยาบดินทร

ผลของการรบกับญวนตอนที่ 2

การรบครั้งนี้ เช่นเดียวกับการรบโดยทั่วไป ที่ทั้งสองฝ่ายต้องเสียพล ช่าง มาตลอดจนทรัพย์สินที่ใช้ในการสงคราม แต่ผลที่ได้รับต่าง ๆ กันไป สำหรับไทย แมว่าจะไม่ได้คืนแดนเขมรทั้งหมดมาไว้ในอำนาจตามความมุ่งหมาย แต่การรบครั้งนี้ไทยก็สามารถเข้าไปมีอำนาจในเขมรตอนบนตั้งแต่เมืองโพธิสัตว์ขึ้นไป อีกประการหนึ่ง การสนับสนุนนักองคหวงก็เป็นผลสำเร็จ พวกพระยาพระเขมรที่นิยมไทยพอใจรับรองนักองคหวงให้เป็นเจ้านายครองเขมร แสดงให้เห็นว่าไทยเริ่มมีบทบาทในเขมรอีกครั้งหนึ่ง หลังจากที่ถูกญวนครอบงำอำนาจไว้เป็นเวลาชานาน ข้อที่น่าสังเกตอย่างหนึ่ง คือ การที่ไทยเป็นฝ่ายมีชัยชนะทั้ง ๆ ที่เรามีจุดอ่อนซึ่งอาจพลิกเหตุการณ์ไปอีกแบบหนึ่งได้นั้น ก็เนื่องจากปฏิภาณอันเฉียบแหลมของแม่ทัพที่สามารถแก้ไขสถานการณ์ได้อย่างเรียบร้อย และเป็นผลดีแก่ฝ่ายไทย ซึ่งทำให้ขวัญของทหารดีขึ้น และมีกำลังใจที่จะปฏิบัติราชการที่ศึกที่หนานเมืองต่อไป

สำหรับเขมร ผลจากการรบครั้งนี้ ทำให้เขมรแบ่งเป็น 2 ส่วน ทางใต้ยังอยู่ในอำนาจของญวนดั้งเดิม และญวนได้เตรียมแผนการแข่งอำนาจกับไทย โดยส่งนักองคหวงขึ้นมาครอง ตั้งจะกล่าวในบทต่อไป ส่วนทางเหนือ นั้น ผลจากการรบครั้งนี้ช่วยให้หลุดพ้นจากอ่า-

อำนาจคดีของญวนซึ่งกินเวลานานถึง 7 ปี และยอมให้ไทยเข้ามามีบทบาทอีกครั้งหนึ่ง เพราะเขมรเห็นแล้วว่าไทยปฏิบัติต่อเขมรต่างกับที่ญวนปฏิบัติ ไทยไม่เคยเข้าไปยุ่งเกี่ยวกับกิจการภายในของเขมร เพียงแต่ถือว่าเขมรเป็นประเทศราชของไทยเท่านั้น ดังจะเห็นได้ว่า เมื่อนักกองค่วงไปครองที่เมืองอครุภราชย์นั้น นักกองค่วงได้อำนาจแห่งการเป็นกษัตริย์เขมร ได้เป็นผู้นำของพวกที่ฝักใฝ่ตน แต่งตั้งเจ้าเมืองและรับรองอำนาจเหล่ากบฏได้ ไทยเป็นแต่สนับสนุนอยู่เบื้องหลังเท่านั้น

สำหรับญวน การที่ญวนรวมรักเขมรไว้ในอำนาจด้วยวิธีรุนแรงเกินไป โดยจับเจ้านายเขมรไปขบ่าง ไปกักขังที่ญวนบ้าง และพยายามกลืนอาณาจักรเขมรเพื่อผนวกกับญวน ทำให้พวกเขมรเกลียดชังญวนจนเกิดจลาจลลุกลามีใหญ่โต และเป็นสื่อที่ชักนำให้ไทยเข้ามามีบทบาทช่วยเขมรนั้น เกิดผลเสียแก่ญวน เพราะจากการที่แม่ทัพญวนที่เมืองโพธิสัตว์ยอมทำหนังสือสัญญาเลิกถอยทัพกลับลงไปนั้น ทำให้ญวนซึ่งเคยมีอำนาจเต็มในเขมรทั้งหมด เหลือสิทธิครอบครองในทางตอนใต้ตั้งแต่พนมเปญลงไปเท่านั้น อย่างไรก็ตาม ญวนยังไม่ละความพยายามที่จะแข่งขันกับไทยเพื่อชิงอำนาจทางการเมืองในเขมร เพราะ "...เมืองเขมรเป็นที่ปรารถนาของญวน ญวนรักเมืองเขมรมากนัก ญวนได้ผลประโยชน์ในแผ่นดินเมืองเขมรก็มาก ญวนจะทิ้งเมืองเขมรก็มีความเจ็บอาย ญวนหาปลดปล่อยเมืองเขมรไม่..."¹ จึงทำให้อันนี้มัสยามยุทธ์ดำเนินต่อไปอีก.

¹ ประชุมพงศาวดารภาคที่ 56, ใบบอกเจ้าพระยาบดินทร์เดชา (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์โสภณ พิพรรธณนาคร, 2475), หน้า 170.